

Válasz Dr. Molnár Zsolt, az MTA doktora

„Etnofarmakobotanikai kutatások értékelése az erdélyi Homoródok mentén”

című értekezésem bírálatára

Elsőként szeretném megköszönni Opponensemnek, hogy elvállalta értekezésem bírálatát. Nagyon köszönöm értékes észrevételeit, javaslatait és kiegészítéseit. Kérdéseire és megjegyzéseire az alábbiakban ismertetem válaszaimat.

1) Köszönöm Opponensem javaslatát a kutatás kvantitatív elemeinek leíró jellegen túlmutató további, összehasonlító értékeléshez a jövőben, amelyek az értekezés csak egy részében valósultak meg (pl. 43. o. terminológiai elemzés, 45-46. o. helyi alkalmazások összevetése a 14 kutatóponton, 73-75. o. összevetés korábbi erdélyi adatokkal és a hivatalos orvoslás egyes forrásmunkáival).

2) Reprezentativitás kérdése: egyetértek Opponensem megállapításával, hogy ha a kutató helyesen is választja meg az ide vonatkozó módszertani elemeket a gyakorlatban – például az adatközlők kijelölése során –, változhat az interjúalanyok köre, ahogy a kutatás közel 17 éves időszaka alatt is. Így a kutatópontok között feljegyzett eltérések 'nagy átlagban' jellemzik a települések népi növényismereti tudását, amelyet számos egyéb tényező is befolyásolhat (6., 9., 11. pontok).

3) Köszönöm Opponensem méltatását az Adattár eredményeit tekintve, amely a 366 növénytaxon adatainak összegzését emeli ki. Az ehhez kapcsolódó, javasolt termőhelyi és élőhelyterminológiai adatok részletes értékelése és elemzése valóban szükséges és értékes lehet a jövőben.

4) A terminológiai elemzések során vélt helyi tévesztésekkel egyetértek; pl. a jelzett *bürök* elnevezés az *Artemisia absinthium* és *Daucus carota* esetében, vagy a *tarackbúza* név, amely a közönséges búzát fedi. A *Ranunculus ficaria* esetében feljegyzett *vessengő* elnevezést helytállónak gondoljuk, amely szerepel korondi bejegyzésekben (nem tudományos közleményben rögzített adat, forrás nélkül), illetve *versengő* néven Rácz János is említi a fajt *Növénynevek enciklopédiája* c. munkájában. A *tinótorty* eltérő gyimesi eltérő adatával (= kétgyűrűs tölcsérgomba) szemben a Homoródok mentén ez a *Boletus edulis* (ízletes vargánya) stabil helyi elnevezése, amelyet *tinótrotty* változatban is leírtunk. (Zsigmond Győző erdélyi etnomikológiai kutatásai során a *tinótorty* esetében mindkét fajt felsorolja.) A *hadiburján* (*Galinsoga* spp.) néveredete tévesen jelent meg a dolgozatban (44. o., 5.2. alpont): valóban a háború idején orosz katonák által behurcolt faj(ok)ról van szó, vagyis érkezési idejük áll az elnevezés hátterében, nem felhasználó és ismerői (pl. Homoródkarácsonyfalván). Köszönöm Opponensem javaslatait az elegendő adat hiányában azonosítatlan fajok megnevezésére is; a hétszegű lapi (*Chenopodium urbicum*) például sok éven át keresett fajunk, ha ez lehet az anyanövény; adatközlőink csak említették, bemutatni nem tudták.

5) Egyetértek Opponensem megállapításával, miszerint eredményeink értékelése során a háttérokok részletesebb feltárására és így mélyebb következtetésekre is lehetőség lenne. Így a kérdésként szereplő, említett fajok dominanciájának hátterében elsősorban a természeti adottságokat, helyi tradíciókat és a még fellelhető, stabil tudástranszfer eredményeit emeljük ki a térségben, míg a piaci elérhetőség vagy a hivatalos orvoslás hatásai kevésbé jelennek meg (egyelőre) a dominánsnak mondható fajok kérdésében.

6) A települések közötti tudáselemek mennyiségi és minőségi eltérései mögött főként a Kis- és Nagy-Homoródok mente hegyvidéki adottságai alapján a növények különböző felhasználási formái és lehetőségei, valamint az eltérő helyi családi lehetőségek és igények állhatnak.

A tudáserózió hátterében több tényező is állhat a térségben, amelyet csak említés szintjén elemeztünk egyes adatok esetén. Háttérokok között soroljuk fel a térség gazdasági helyzetének változásait, érintve a helyi gazdálkodók támogatási lehetőségeit. Egyrészt 1992-ben visszakapták a földterületeket és az állatállományt a kollektivizálás megszűnése után; az Európai Unióhoz való csatlakozásig (2007) pl. 10-15 szarvasmarhát tartottak családonként, ami 2007 után akár 100-ra is emelkedett. Biogazdálkodások indultak, valamint a földterületekre és állattartásra számos szabályozással és nehezítő intézkedéssel támogatásokat nyújtottak.

A *künnháló* csordák esetében az elmúlt 20 év alatt egyre nehezebb 'pásztorok' / *szolgák* megbízása. Ezek a változások közvetve a hagyományos állatorvoslás gyógynövényeinek ritkább alkalmazását vagy feledésbe merülését is eredményezik (pl. *Aristolochia clematitis*, *Helleborus purpurascens*, *Veratrum album*). Itt említhető továbbá pl. az állati termékek értékesítésének nehezítése és a kisebb bevételi lehetőségek, mint életmódváltozás, amely a szántóföldi gazdálkodáshoz kapcsolódva érinti ismét a fellelhető növények ismereteit, a használatukra vonatkozó helyi igényt és érdeklődést.

A kevés helyi munkalehetőség a fiatal generáció városokba vagy külföldre költözését, idénymunkák vállalását vonja maga után, így az önellátás, családi gazdasági helyzetek és pl. hagyományos növénytermesztési módok kényszerű változtatása, számos helyen megszűnése szintén negatív hatást gyakorol a növényekhez kapcsolódó, népi orvoslási tudáselemek továbbadására, fennmaradására és megőrzésére. További tudásfennmaradást nehezítő tényező, hogy az idős, 60-70 év feletti, nagy tudással rendelkező generáció képviselői egészségi állapotuk romlása és betegségek következtében pl. egyre kevesebb vadon termő növényt gyűjtenek, vagy már nem is gyűjtenek; közöttük olyanok is említhetők, akikhez egyes településeken szívesen fordultak akár évtizedeken át a helyiek kéréseikkel. Így „beszállító” források szűnnek meg, illetve hunynak el. Itt említem konkrét példaként egy lövétei adatközlőnkét, aki kiemelkedő tudásával és terepi ismereteivel ellátta a helyieket kéréseik szerint növényfajokkal és javaslatokkal, de a továbbadás lehetőségének hiányában (család nélkül) tudásának nagy részét magával vitte, amikor elhunyt. Azok mellett, akik a fentiek alapján már kevésbé vagy nem gyakorolják a hagyományos tudás ápolását, a középkorú és fiatal generáció tagjai közül egyre többen hangsúlyozzák a természetes gyógymódok szerepét és gyakorlatát, elsősorban (kis)gyermekük egészséges életmódra nevelése céljából. A jelenséget 'generációs szakadékként' (= megszakadás) említették.

7) Egyes növénycsaládok (Lamiaceae, Asteraceae) képviselőinek magasabb arányú alkalmazásának hátteréről a következőket emelem ki. A kiemelkedő arányt elsőként az ide tartozó képviselők természetes élőhelyeken és termesztésben való gyakori előfordulása, valamint könnyebb termőhelyi elérhetősége indokolja a Homoródok mentén. Másrészt, ha ezeket az adatokat összevetjük a hivatalos orvoslásban ismert és alkalmazott fajokkal, látható, hogy ezek a családok ölelik fel magas számban bizonyított hatással rendelkező, pl. gyógyszerkönyvekben is helyet kapott növényfajokat, amelyek a népi adatok nagy múltra visszatekintő, stabil alkalmazását és megalapozottságát is alátámasztják, igazolt eredményeik révén. Magas fajszámmal említhető a térségben továbbá az Apiaceae, Fabaceae és Rosaceae család, amely arányok hasonlóak egyes pl. olaszországi etnobotanikai közlésekhez. Példák nélkül a 80-81. ábrák foglalják össze a Ph. Hg. VIII. és F. R. X. teljes fajlistáival átfedő fajok arányát gyűjtéseinkből (67 és 35 gyógynövény egyező alkalmazása). Európai gyógynövénykutatásokkal összevetve nagy általánosságban hasonló arányok említhetők a kiemelt növénycsaládok esetében, amelyek az egyes országok saját gyógyszerkönyvi, valamint az Európai Unióban és az Európa Tanács tagállamaiban kötelező érvényű Európai

Gyógyszerkönyv adatainak átfedésével indokolhatóak (a Ph. Hg. VIII. követi az Európai Gyógyszerkönyv hatályos kiadásait, így a feltüntetett gyógynövényekre vonatkozó változásokat is közlemények megjelentetésével; jelenleg aktuális: Ph. Eur. 12th Ed.).

8) Miért maradhatnak fenn bizonyos fajok alkalmazásai, míg más, korábban dokumentált növények teljesen eltűnnek a helyi gyakorlatból? Válasz: A kérdést a 11. pontban szereplő kérdéssel együtt ott részletezem.

9) Milyen szerepet játszanak ebben az ökológiai adottságok, a tájhasználat, a gazdasági szerkezet vagy az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés, pl. vadon termő és kerti fajok, ritka és gyakori vadon termő fajok bontásban?

Ökológiai szempontból néhány utalást jegyeztünk fel a táj szerkezetében, így a vadon termő fajokkal kapcsolatban. Számos földterületet ma már nem művelnek, holott korábban hatalmas érték volt a föld, és amit nyújtott. Ennek igénye is csökkent és eltűnőben van napjainkban. Környezeti és ökosztisztémát érintő tényezők között említhető a medveállomány megnövekedett aránya, amely adatközlőink elmondása alapján erőteljesen korlátozza egyes vadon termő növények lelőhelyeinek felkeresését, mivel nem mernek kijárni gyűjteni (pl. fenyő fajok, vagy a *Convallaria majalis* vadon termő populációi esetében).

Gazdasági szempontból adatközlőink nagyjából a kollektivizálás idejétől (1962-1989) az Európai Unió csatlakozáson át (2007) napjainkig ismertettek olyan tényezőket, amelyek a vadon termő és termesztett fajok ismeretére és hagyományaira kedvezőtlen hatást gyakoroltak (idézetek: értekezés 20-22. oldal). Vadon termő növények esetében általában az éghajlatváltozás hatásaira utaltak („*tönkrementek a rétek*”), míg termesztésben negatív hatásként a különböző vegyszerek és permetezőszerek megjelenését emelték ki, amelyek sok esetben szintén kedvezőtlenül befolyásolták pl. a termésérést és -mennyiséget. A mezőgazdasági gépesítés fejlődése, eleinte használt, majd kb. 2015 után az új gépek beszerzése egyszerűsített bizonyos napi feladatokat, egyúttal gyorsabb életvitelt is eredményezett, amely során azonban kevesebb emberi munkaerőre lett szükség (22. o.: „*senki embőrfiát nem látsz a mezőn*”). Ez hatással volt / van a növények gyűjtésére, gyűjtési igényére, konkrétan az erre szánt időre, valamint a kapcsolódó tudáselemek ápolására és eltűnésére.

A helyi kertkultúrákat tekintve egyes növények egykori termesztési lehetőségei és hagyományai a megváltozott szabályozások és az egyéb forrásokból szerzett, korábbiakra rétegződő, új ismeretek révén tűnhetnek el a mindennapokból. Korábbi felhasználásukat így csak emlékezetből ismertetik (pl. *Cannabis sativa* ← kendertermesztés megszűnése, *Papaver somniferum* ← altatóként ma már nem, csak étkezési céllal).

Az egészségügyi ellátás helyzetét tekintve mind a vadon termő, mind termesztett növények esetében a korábbi helyi alkalmazások háttérbe szorulnak a hivatalos orvosi körzetek megjelenése és könnyebb elérhetősége, a hivatalos gyógymódok előnybe részesítése alapján (idézetek: értekezés 71-73. oldal). Ehhez számos esetben az adatközlők említett egészségügyi állapotának romlása is hozzájárul, azaz egyszerűbb orvosi javaslatot kérni. További tényezőként említhető a mai világ felgyorsult életvitele, a mindennapok időhiánya, amely a térséget is érinti (saját kutatásunk 18 éve alatt is tapasztaltuk), és amellyel szintén a továbbadás és a fiatal generáció érdeklődésének csökkenését, hiányát magyarázták a középkorú vagy idős generáció tagjai.

Ma már csak emlékezetből idézett, vadon termő példa a *Lamium album*, *Lysimachia nummularia*, *Trifolium montanum* és *T. repens*, míg termesztésből a cukorrépa, dohány, kender és egyes gabonanövények (pl. köles) helyi alkalmazása, valamint pl. a napraforgó korábbi

népszerű olajkivonása a térségben. Egyes ritka előfordulású fajokat kevesen is ismerik, amely alacsonyabb arányú említésüket is jelenti (pl. *Polypodium vulgare*). Ritka vagy veszélyeztetett fajok védettségét, gyűjtési szabályozását általában ismerik, de a lehetséges népgyógyászati vonatkozásokat ezen fajok esetében ritkán jegyezhetjük le (pl. *Narcissus poeticus* ssp. *radiiflorus*, *Trollius europaeus*). Itt említem a *Carum carvi*, mint közismert fűszer- és gyógynövény példáját, amelyet régen vadon és termesztésben is gyűjtöttek; mára vadon termő lelőhelyei beszűkültek, kevés helyen elérhető a növény (okokat nem tudtak megnevezni, csak aényt); inkább háztáji kiskertekben jellemző. A helyi éghajlatnak megfelelő, termesztethető gyümölcstermő fásszárúak, pl. alma-, körte- és szilvafajták esetében kiemelendő, hogy ma már kevésbé foglalkoznak helyi fajták termesztésével, szaporításával, így a megőrzéssel; ezzel szemben zöldségnövények között pl. a veteménybab és burgonya helyi „fajtái” a korábbiakhoz hasonló arányban vannak jelen a kertkultúrában ma is. A kiemelt példák mellett azonban a gyűjtéseinkben szereplő fajok nagy részére, közöttük a helyben nagy múlttal rendelkező, gyakori, „közönséges” gyógynövényekre is általánosan jellemző a tradicionális alkalmazási módok egyre ritkább említése a mindennapokban, így ezek adatait is lassan csak emlékezetből ismertetik (pl. 8. válasz példánövényei).

A bírálat végén feltett kérdésekre válaszaim a következők:

10) Milyen elméleti keretek alkalmazását tartaná a szerző alkalmasnak az eredmények mélyebb, általánosíthatóbb értelmezésére? A nemzetközi irodalom ismeretében mit tart a legfontosabb, regionálisan és globálisan releváns novel eredménynek?

A kutatás interdiszciplináris jellege révén a társadalomtudományok egyes területei, pl. egyes antropológiai megközelítések keretbe foglalhatják az eredményeket, segítve az értékelést és további kutatási irányok megjelölését.

Elsőként helyi tájképi és ökológiai szempontból az élőhelyi és vegetációs sajátosságok, valamint a növényfajok, alkalmazások és gyógymódok eredményeit lokális, egyedi adatként tartom fontosnak megfigyelni, leírni és elemezni, mint a Homoródok mente hely- és időspecifikus etnokulturális értékeit. A helyiek természetközeli, holisztikus életszemlélete – megfigyelés alapján – gyakorlatilag választ jelentett és jelent ma is a környezeti adottságokra és lehetőségekre, amely napjainkban a változások mellett küzd a fennmaradásért és túlélésért. A korábbiakban említett, számos tényezőnek köszönhető változások nyomát a tudáserózió és a tudáselemek túlélése vonatkozásában érdemes és szükséges elemezni, térben és időben is (13. válaszpon: módszertani lépések) (F. Berkes és A. Agrawal forrásmunkái).

Következőként a terminológiai vonatkozások elméleti kereteit említem. A népi elnevezések és kategóriák (növény, termőhely, indikáció stb.) tekintetében az adatközlők összefüggő, helyi rendszerezésben gondolkodnak; ahogy Opponensem is fogalmazta: az elnevezések tudást kódolnak. A kutató feladata minden egyes adatot tudományos rendszerbe, kategóriákba foglalni és elemezni. Saját csoportokra példák: 1 növényfaj ismert lehet több néven; 1 név több fajt fedhet; egy név bővítéssel más fajt takar; elnevezések szín- és névanalógia alapján; betegségek és növénykategóriák közötti átfedések; név nélküli, csak jellemzőkkel körülírt fajok. B. Berlin 4 kategóriát különít el az elnevezések hierarchikus rendszerezésére: (1) életforma szerint (pl. fa, fű, *burján*, *foljóka*); (2) általános nevek (nemzetségnevek további felosztás és jellemzés nélkül, pl. rózsa); (3) speciális nevek (konkrét helyi fajnevek, pl. *egérfarkúfű* / *Achillea millefolium*); (4) ezutóbbi csoport névváltozatai (pl. *egerfarkúfű*, *egőrfarkúfű*, *egérfarkú virág*). E. Hunn a gyakorlati haszon és alkalmazás alapján javasol fajok esetében vadon termő használt és nem használt, termesztett, és kulturális szempontból nem jelentős (nem használt)

csoportokat. Ehhez kapcsolódóan emelem ki, hogy az alkalmazási gyakoriság összefügg a helyi nevek stabilitásával (a gyakrabban használt növények neve általában kevésbé gyorsan változik), amely szintén fontos elemzési szempont lehet, ahogy akár a rokonsági viszonyok / családokban gyakrabban használt adatok, kifejezések terminológiai értékelése. Véleményem szerint ezek a csoportosítások és elméletek jól átláthatók és kezelhetők saját adataink további rendszerezésére.

A népi gyógyászatban ismertetett indikációk, gyógyító eljárások és gyógynövények adataihoz keretrendszerként eddigi kutatásainkhoz hasonlóan a tradicionális és hivatalos orvoslás viszonyát tartom fontosnak tovább vizsgálni, beleértve az egészségügyi ellátás elérhetősége és kapcsolódó adatok elemzését (9. és 11. pontok), családi kórtörténetek dokumentálását, házi, patikai és egyéb kereskedelmi forgalomban elérhető gyógytermékek alkalmazását, továbbá betegségcsoportok helyi rendszerezését (utóbbiak részben valósultak meg eddigi munkáinkban). A Kleinmann ismerteti többek között az amerikai orvosképzésben használt *Explanatory model* fogalmát, amelyben általánosságban a gyógyítás többelvűségét hangsúlyozza, azaz nemcsak a konkrét betegség(csoport) és tüneteinek leírása, hanem például egyedi, kommunikációs, szociális, néprajzi és orvosi antropológiai megközelítések is lényegesek a hatékony kezelés, esetünkben a gyűjtött adatok értékelése és rendszerezése szempontjából.

További elemzési példaként a tudástranszfer 3 fő módjainak keretrendszerét emelem ki. A vertikális, horizontális és indirekt / kevert / keresztezett tudásátadást, ezek módját, jelenét és arányát, valamint az életkorok és nemek közötti megoszlását a gyűjtések során a jövőben további kérdésekkel szükséges pontosítani (pl. J. Assmann és L. L. Cavalli-Sforza kulturális evolúciós forrásmunkái alapján). Ezek elemzése a tudáserózió hátterének feltárása során is támpontokat jelent (bővebben: 6. pont).

Fontosnak gondolom a 6. pontban megemlített regionális, állami és Európai Unió szabályozások környezeti hatását és kockázatait vizsgálni a mezőgazdasági tevékenységek, védett fajok és a helyi flóraelemek piaci elérhetősége, értékesítése vonatkozásában, például A. Escobar és A. L. Tsing elméletei alapján. Szintén lehetséges keretként emelem ki a tudáselemek elméleti és gyakorlati hátterének kapcsolódását és jelenét, így az előzőekben tárgyalt élő vagy feledésbe merülő / merült adatok időbeli és térbeli vizsgálatát (vonatkozó hivatkozások pl. P. Bourdieu és T. Ingold kutatásai).

A kérdés 2. része: Új eredményeink között regionális szempontból kiemelem a következőket:

- a Kis- és Nagy-Homoród mente 8 településén elsőként végeztünk etnobotanikai felmérést, míg további 6 kutatóponton korábbi gyűjtések (Gub J.) kiegészítését végeztük el;
- 336 növény- és 28 gombataxon tradicionális adatait összesítettük népi orvoslási és egyéb területeken, összesen 152 tünetegyüttes lejegyzésével, főként emésztőszervrendszeri és bőrgyógyászati panaszok kezelése esetén (példák: 11. pont)
- hatályos gyógyszerkönyvek és tudományos adatbázisok eredményeivel összevetve az említett fajok között példaként a *Narcissus poeticus* ssp. *radiiflorus* felfázás ellen való alkalmazását emeljük ki, amely a térség népi orvoslásában helyet kap; jelenleg kevés fitokémiai és farmakológiai irodalmi eredménye elérhető, alkalmazása még nem bizonyított;
- összesen 1239 helyi elnevezést és számos alkalmazáshoz kapcsolódó kifejezést jegyeztünk le a gyűjtött fajok esetében, amelyek a térség etnokulturális értékeit gazdagítják és hangsúlyozzák (példák: 4. pont).

Globális értelmezésben új eredményeink között egyes – irodalmi adatokkal való összevetések alapján – kijelölhető modellszervezetek további kutatási lehetőségeit érdemes hangsúlyozni. Példaszervezeteket az említett fehér nárcisz mellett az értekezés 80. oldalán összegeztünk. Előzetes ide vonatkozó eredményeinket az eddig vizsgált fajok esetében az értekezésben nem tárgyaljuk (hivatkozások: 12-13. oldal). A népgyógyászati terepi kutatásoknak nemcsak a botanikai szempontból feltáratlan taxonokat felölelő pl. trópusi vidékeken van relevanciája napjainkban – fitoterápiás kutatások terén –, hanem a közép-európai gazdag flórákincs tekintetében is. Globális szempontból kiemelem továbbá a világ számos pontján megfigyelt és nemzetközi irodalomból ismert tudásvesztés tényét, amely a kutatott térségben is fennáll számos helyi és globális változásnak köszönhetően. Ez a tendencia világszerte az etno(farmako)botanikai adatgyűjtések sürgető szükségességére irányítja a figyelmet.

11) Mely tényezők játszották a legnagyobb szerepet a népi növényismeret fennmaradásában, illetve eltűnésében a Homoródok mentén?

A 6. pontban említett környezeti, gazdasági és életmódbeli változások mind érintik a Homoródok mente kutatópontjait, így a népi (gyógy)növényismereti tudást és az átadási lehetőségeket is. Egyes növényfajok adatai napjainkban is többé-kevésbé változatlan formában vannak jelen; ennek hátterében állhat pl. a 2-3 generációra visszatekintő, stabil alkalmazásuk, a kapcsolódó, napjainkban is élő, bár csökkenő tendenciát mutató vertikális és horizontális tudásátadás, valamint egyes kezelt indikációs területek népi gyógymódjaiban / növényi készítményeiben való bizalom – kiemelten pl. bőrgyógyászat / humán és állati sebek, valamint az emésztő- és légzőszervi panaszok kezelése esetén (pl. *Achillea millefolium*, *Agrimonia eupatoria*, *Allium cepa*, *Allium sativum*, *Brassica oleracea* convar. *capitata* var. *alba*, *Calendula officinalis*, *Carum carvi*, *Centaurea erythraea*, *Chelidonium majus*, *Convallaria majalis*, *Crataegus monogyna*, *Equisetum arvense*, *Eryngium planum*, *Hypericum perforatum*, *Juglans regia*, *Juniperus communis*, *Lilium candidum*, *Malus sylvestris*, *Matricaria recutita*, *Mentha x piperita*, *Origanum vulgare*, *Petroselinum crispum*, *Phaseolus vulgaris*, *Plantago lanceolata*, *Potentilla anserina*, *Primula veris*, *Ribes nigrum*, *Rosa canina*, *Rumex obtusifolius*, *Salix alba*, *Salvia officinalis*, *Sambucus nigra*, *Satureja hortensis*, *Sempervivum tectorum*, *Solanum tuberosum*, *Symphytum officinale*, *Thymus serpyllum*, *Urtica dioica*, *Zea mays*).

A 6. pontban említett tényt itt is kiemelem, miszerint egyes nagytudású adatközlők például egyes fajok speciális lelőhelyi jellemzőit jól ismerik / ismerték, így helyi igény szerint elsősorban ők gyűjtötték és javasolták ezeket a növényeket különböző céllal a lakosság körében (pl. *Euphorbia amgdaloides*). Mivel azonban nincs / nem volt lehetőségük a továbbadásra, így idővel ezek az adatok is feledésbe merül(het)nek.

Egyes fajok és adataik azért tűnhetnek el, mert magát a növényt a térségben nevesítve csak 1(-3) településen ismerték, ismerték (pl. *Asplenium scolopendrium*, *Coleus* spp., *Impatiens noli-tangere*, *Lysimachia arvensis* és *L. foemina*, *Orchis morio*, *Peucedanum oreoselinum*, *Rhinanthus serotinus*, *Senecio vulgaris*, *Tragopogon orientalis*, *Viburnum lantana*, *Xanthium strumarium*), vagy a növényt több településen megnevezik, ám népgyógyászati alkalmazás ismerete nélkül (pl. *Gentiana asclepiadea*, *Narcissus poeticus* ssp. *radiiflorus*, *Onobrychis viciifolia*, *Ononis arvensis*, *Padus avium*, *Syringa vulgaris*, *Tagetes patulus*, *Trollius europaeus*). A felsorolt fajok terminológiai és alkalmazásbeli adatainak továbbadása így idővel csökken, vagy el is tűnhet.

Más fajoknál bár több helyszínen is említettek, de életmódbeli változásoknak köszönhetően ma már csak emlékezetből idézik, nem alkalmazzák (pl. *Lathyrus tuberosus* ← régen édességként

fogyasztották, ma ilyen céllal bolti termékeket vásárolnak; *Alnus glutinosa* és *Alnus incana* ← festőnövényként voltak elsősorban ismertek, ma bolti festőanyagokat használnak; az *A. g.* korábbi népgyógyászati adatai sem élők már).

Korábban iskolákban egyes vadon termő fajok gyűjtését szervezték gyógynövényfeldolgozó üzemek felkérésére, amelyek között említhetők eltűnt, napjainkban helyben már nem alkalmazott (pl. *Atropa belladonna*, *Colchicum autumnale*, *Filipendula ulmaria*, *Galeobdolon luteum*), valamint ma is élő, egyező vagy más céllal ismert példák (pl. *Betula pendula*, *Crataegus monogyna*, *Frangula alnus*, *Mentha longifolia*, *Pinus silvestris*, *Primula veris*, *Prunus spinosa*, *Rosa canina*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Tilia cordata*, *Vaccinium myrtillus*). Az intézményes gyűjtés mellett egyes családok is kapcsolatban álltak üzemekkel, bevonva a helyi lakosságot, évszakonként gyűjtve az igényelt fajokat, drogokat. Ezutóbbi folyamat az alacsony juttatások és részesedés miatt kb. 2007 óta már nem jellemző a térségben.

12) Hogyan értelmezhető a „hagyományos tudás” fogalma a vizsgált térségben a több évszázada zajló tudomány és helyi közösség közötti, oda-vissza tudáscsere (azaz nem pusztán a gesunkenes Kulturgut), a globalizáció és az informális és világhálós tudásforrások fényében?

A 9. pontban említett, egészségügyi ellátással kapcsolatban korlátozó tényező volt korábban is az állandó orvosi, patikai, fogorvosi és állatorvosi ellátás hiánya, illetve az elérhetőségük csak községközpontokban vagy nagyobb településeken (a térségben Homoródszentmártonban és Lövétén; fogorvosi ellátás napjainkban is csak városokban elérhető). Idézet (71. o.): „*Azelőtt nem volt orvos, s patikába menni, s amit tudtak házilag, azt csinálták.*” Így az 1960-70-es évektől kb. a 2000-s évek elejéig jellemzően nagy arányban jelentek meg a szájról szájra terjedő tudáselemek a lakosság körében. Ezen tudás birtokosai mára 60-90 év közöttiek vagy felettiek; sokan már nem vállalják a terepi bejárást, a vadon termő fajok gyűjtését. Emellett kiemelték azt a tényt is, miszerint nem volt ennyi (ismert) betegség korábban, vagy ha volt is, sem a betegségcsoportot, sem tüneteit, sem gyógymódjait nem ismerték (megjegyzés: járványok és súlyosabb betegségek esetén korábban is orvoshoz fordultak, ahogy lehetőségeik engedték). A megnövekedett betegségek háttértényezői között elmondásaik alapján általánosságban környezeti szennyezések, vegyszerek használata és élelmiszerek tartósítószerai állhatnak, valamint a megváltozott életmódoknak köszönhetően fellépő, gyengébb immunrendszeri védekezőképességet valószínűsítik. Számos esetben megjegyezték, hogy bizalmuk sem volt korábban gyógyszerekben és hivatalos orvosi kezeléseken, mivel a tapasztalatokon alapuló, elsősorban családon belül örökölt és elsajátított, bevált és működő ismeretekre hagyatkoztak.

A térségben ismertetett növényfajok és -drogok esetében napjainkban egyre nagyobb arányban kerülnek adatok egyéb forrásokból a „hagyományos tudáselemek” mellé, közé (néhány utalás: értekezés 42. oldal). Így megjelennek kertészetekből vásárolt és városokról betelepített, fiatalabb generáció által ajándékozott fajok, különböző pl. fitoterápiás tanfolyamokon elsajátított ismeretek (= inkább a fiatalokat érinti), releváns vagy kevésbé tudományos forrásmunkák, határozókönyvek, folyóiratok, médiaforrások (rádió, TV), továbbá helyenként már – a globalizációs folyamatok részeként – internetről származó fűszer-, gyógy- és dísznövények adatai, eredményei (néhány példa: *Acorus calamus*, *Ailanthus altissima*, *Aronia melanocarpa*, *Buxus sempervirens*, *Cetraria islandica*, *Hippophaë rhamnoides*, *Rhus typhina*, *Taxus baccata*, *Thuja* spp.). Ezen adatok 10-15 évvel ezelőtt még nem vagy ritkán jelentek meg, így említésükre felfigyelve az interjúk során, további kérdésekkel új adatokat rögzítünk; emellett az adatközlők ide vonatkozó fogalmazásai is sokszor utalnak pl. szakkönyvekből átvett alkalmazásokra. Megjegyzés: bár a kutatás során a tradicionális tudáselemek gyűjtése a cél, minden rögzített adat képet ad a kutatópontok aktuális helyi gyógymódjairól és a népi orvoslás jelenéről. Ezek az egyéb adatok évről évre nagyobb arányban jelennek meg a kutatópontokon,

amelyre kérdéseink nyomán pl. „Nagyanyáinktól se hallottam, hogy használták volna.”, vagy „Erről nem hallottam sohasem.” válaszokat kaptuk. A tendencia azonban folyamatos; beáramló új fajok és elemek szinte évről évre feljegyezhetők, amely a kutatókat is komoly kihívás elé állítja az említett alkalmazások és gyógymódok eredetének megállapítása, így a „hagyományos” és egyéb adatok szétválasztása terén.

13) Milyen módszertani lépésekkel lenne tovább erősíthető a népi tudás időbeli változásának kvantitatív kimutatása a Homoródok mentén, különösen a generációs különbségek tekintetében?

A térségben zajló folyamatos, számos tényező által befolyásolt időbeli változás a népi tudáserőződés tekintetében nyomon követhető lehet a következők szerint:

- adott gyűjtési év növényekhez fűződő tudáselemeit, a konkrét népi elnevezések és gyógymódok alapján újra kérdezni a következő kutatási évben, amennyiben lehetőség van rá, ugyanazon adatközlőktől; ezután összesíteni a fennmaradt, részben eltűnt és eltűnt adatokat, személyenként, százalékos értékeléssel (korábbi kérdőívek és előre rögzített kérdéskörök alkalmazása);
- generációk tudáselemeinek összevetése népi növénynevek, fajszám, indikációk és gyógymódok alapján, százalékos értékeléssel;
- adott gyűjtési év interjúi során a tudáselemek mellett a tudástranszfer módjait minden esetben pontosan rögzíteni (főként: vertikális irány!), majd a következő év(ek)ben a tudásátadó és -átvevő újabb felkeresésével ugyanazon kérdéseket feltenni a korábban feljegyzett növényfajok esetében; így mérhető lehet a tudásfennmaradás és -csökkenés aránya;
- Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge = Hagyományos Környezeti Tudás Vitalitás Index: egy bármely kutatóponton alkalmazható, tudástranszfer mérésére szolgáló indexet említek végül, amely tervezhető kvantitatív analízisek elvégzéséhez, és ahol a kérdéseket természetesen a helyi sajátosságokhoz igazítja a kutató; lényege: a generációk közötti retenciós / hanyatlási arányt, a teljes retenciós arányt, valamint a változás éves szintű arányát méri, amelyekkel statisztikai számítások végezhetőek a helyi tudás változásában (Zent, Maffi 2008). A módszert még nem alkalmaztam, tanulmányozását a jövőben tervezem.

14) A dolgozat értékmentő jellegét hangsúlyozza. Milyen gyakorlati társadalmi vagy oktatási hasznosítási formákat lát reálisnak a gyűjtött tudás esetében a helyi közösségek számára?

A Homoródok mentén dokumentált népi orvoslási tudásanyag az előzőekben több pontban részletezett változások révén folyamatosan csökken, ezen belül a tudásvesztés 'sebessége' egyre nő. Gyakorlatban kiemelkedően fontosnak gondolom az adatok rögzítését és rendszerezését olyan módon, amely a helyi közösségek számára visszaadható. Itt említem a magyar nyelven íródott összegző közlemények, monográfiák és kötetek megjelentetését, amelyek visszajuttatva értékmentő és hasznosítható szereppel bírnak. Példa: adatközlők az ezidáig megjelent, magyar nyelvű köteteinket emlegetik hasznos forrásként többek között olyan esetekben, ha feledésbe merülne egy emlék vagy tudáselem, és amelyeket korábban részvételükkel jegyeztünk le a kutatás során.

Lehetőséget látok társadalmi szempontból a helyi értékek megőrzésére például tradicionális készítmények, receptek felélesztésére, a növénytermesztés, helyi feldolgozás, alkalmazások és termékek (pl. gyógynövénytartalmú kenőcsök, teakeverékek) szervezett bemutatására.

További lehetőséget látok ezen adatok oktatásba történő beillesztésébe, amelyre régen gyakrabban, ma ritkán látunk példát (pl. tanári kísérettel gyógynövények felismerése és a gyűjtés gyakorlása természetben). Fontos lehet helyi kultúrtörténeti gyűjtemények és

bemutatóhelyek kialakítása is, amelyre kezdeményezést láthattunk például Gyepesben (Gyógynövényes Ház). Gondolok itt akár szárított, vadon termő és termesztett növényfajok rendszerezett bemutatására, a helyi és tudományos elnevezés, valamint népi alkalmazás feltüntetésével. Homoródkarácsonyfalván például hagyományőrző tevékenységek köre szerveztek / szerveznek programokat, amelyek bemutatásával és gyakorlataival a cél szintén az értékmegőrzés és az egészséges életmód felé irányítás. Számos programjuk között ide vonatkozó példa a hagyományos gyógymódokat is bemutató, nyári gyógynövényes táborok gyermekek részére *Kistündér füvészszer alapismeretek* címmel, versenyek szervezése, vadon termő növények irányított gyűjtése, vagy a méhészkedés alapismereteinek elsajátítása. Saját szervezésben 2012-ben rendeztünk laikusok számára hagyományőrző tábort ugyanitt, több alprogrammal. Ehhez hasonló eseményeket lenne érdemes tervezni és szervezni a további kutatópontokon is, a helyi lehetőségekhez és igényekhez igazítva, amelyek részeként a (gyógy)növényekhez kapcsolódó gazdag népi tudásanyag is bemutatásra kerülhet.

Végezetül az értékmegőrzéshez kapcsolódó személyes meglátásom: a gyűjtött tudásanyagot mint kutató féltve őrizendőnek tartom abban a formában, ahogy átadták adatközlőink. Az ehhez kapcsolódó visszajelzések alapján nemcsak az eredmények megjelentetése és visszajuttatása, hanem mindennemű visszacsatolási forma kiemelkedően fontos számukra. Gondolok itt többek között például az egészségi állapotukról való érdeklődésre, újra felkeresésükre és személyes, szabad elbeszélgetésekre, akár interjúkészítés célja nélkül. Ezek mind az adatközlő-kutató közötti kapcsolat és bizalom erősítését támogatják, kiemelve azt a tényt, hogy „ők segítik a kutatót” azzal, hogy értékes időt és figyelmet szentelnek kérdésköreinkre. Értékelik az érdeklődést nemcsak a konkrét népgyógyászati kérdésekhez, hanem életmódjukra, gondolkodásukra és élettapasztalataikra vonatkozóan egyaránt. Fontosnak tartom, hogy az interjúk befejezésével „jó nyomot hagyjon” a kutató, amely további interjúkhoz és kapcsolatok építéséhez elengedhetetlenül fontos.

Végül még egyszer köszönöm Opponensem alapos és gondolatébresztő bírálatát, értékes javaslatait és kérdéseit. Tisztelettel kérem válaszaim elfogadását.

Pécs, 2026. március 6.

Papp Nóra